
Ірына Багдановіч (Мінск, БДУ)

АСЭНСАВАННЕ ПОСТАЦІ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ Ў ТВОРЧАСЦІ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ- СВЯТАРОЎ 1920-Х ГГ.

Асоба і дзейнасць Францыска Скарыны трапляе ў цэнтр увагі беларускай літаратурнай і культурнай грамадскасці ў 1910–1920-я гг. Гэта было выклікана дзвюма юбілейнымі датамі: на ваенна-ліхалетні 1917 год выпадаў 400-гадовы юбілей беларускага кнігадрукавання (ад часу выдання Скарынам у 1517 г. у чэшскай Празе «Псалтыра»), сціпла, але ўсё ж адзначаны ў друку (газеты «Гоман», «Вольная Беларусь»). А ў 1925 г. шырока і ўрачыста адзначалася 400-годдзе кнігадрукавання на айчынных землях — на тэрыторыі былога Вялікага Княства Літоўскага, звязанае з выданнем Скарынам у Вільні ў 1525 г. кнігі «Апостал» (выданне ў 1522 г. «Малой падарожнай кніжкі» было на той час яшчэ невядомае).

Менавіта ў 1920-я гг. Скарына становіцца культываванай фігурай ва ўспрыняцці беларускай інтэлігенцыі, грамадскіх дзеячаў, пісьменнікаў, святароў. Пра Скарыну з'яўляюцца публікацыі ў тагачасным перыядычным друку: Антона Навіны (Антон Луцкевіч), Вацлава Ластоўскага, Рамуальда Зямкевіча, Ігната Дварчаніна ды іншых аўтараў. Імя і дзейнасць Скарыны знайшлі сваё трывалае месца ў чатырох выданнях «Гісторыі беларускай літаратуры» Максіма Гарэцкага (1920–1926 гг.), які таксама ўвёў шэраг Скарынавых тэкстаў у «Хрэстаматыю беларускай літаратуры» (Вільня, 1922); а ў 1925 г., як вядома, у Празе І. Дварчанін абараніў першую дысертацыю, прысвечаную жыццю і дзейнасці Ф. Скарыны (на чэшскай мове). Газета «Звязда» за 1 студзеня 1926 г. надрукавала інфармацыю аб адкрыцці бюста Ф. Скарыну ў Інбелкульце. Так у сціслым пераклазе выглядае тагачаснае навуковае скарыназнаўства.

Мастацкая ж Скарыніяна адлічваецца ад вядомага верша Максіма Багдановіча «Безнадзейнасць» з цыклу «Старая Беларусь» зборніка «Вянок» (1913), дзе паэт згадвае Скарыну як лекара цялеснага:

Скарына, доктар лекарскіх навук,
У доўгай опратцы на небе сочыць зоры.
Яны спрыяюць! Час! З рухавых рук
Скарыны пье адвар пан земскі пісар хворы.
І ўраз пабачыў ён, што ізумруд
Ў пярсцёнку залатым на пальцы штось імгліца,
Што блеску ў ім німа... І з бодем тут
Ён зразумеў, што ўжо к жыццю не вараціцца [1, с. 46].

Такім чынам, менавіта 1925 г. становіцца годам пэўнага скарынаўскага «буму», калі святкавалася 400-годдзе беларускага кнігадрукавання, прымеркаванае да выдання «Апостала» ў Вільні. І толькі значна пазней, у 1971 г., з адкрыццём не вядомага раней капенгагенскага экзэмпляра «Малой падарожнай кніжкі», стане зразумела, што пачатак кнігадрукавання ў Вільні адбыўся на тры гады раней і звязаны з выходам «Малой падарожнай кніжкі», у якой (у капенгагенскім экзэмпляры) захавалася такая яе частка, як «Пасхалія». Так, вядомым лонданскім беларускім святаром і вучоным а. Аляксандрам Надсанам было ўстаноўлена, што часам выдання «Малой падарожнай кніжкі» быў 1522 г. і менавіта з гэтай даты пачынаецца адлік кнігадрукавання на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага [4].

У 1920-я гг. асабліва яркім, актыўным у скарынаўскай тэматыцы быў заходнебеларускі друк. На нашу думку, гэта адбывалася таму, што Заходняя Беларусь не была закранутая саветызацыяй з яе атэістычнай скіраванасцю. Скарына ж, як вядома, выдаваў Біблію, лічыў яе фундаментам усіх навук і самога жыцця чалавека: «Всяко писание Богом вод’хненое полезно ест ко учению и ко обличению, исправлению и ко наказанию правды», — так пачынаў ён прадмову да «Псалтыра» [6, с. 17]. Такое асветніцтва на хрысціянскім грунце пярэчыла камуністычнай ідэалогіі, якая прапагандавала бязбожжа, лічыла рэлігію «опіумам» для народа, а не школай жыцця і развіцця чалавека, зачыняла святыні, ператвараючы іх у склады і стайні.

А ў гэты час у Заходняй Беларусі шырыўся беларускі хрысціянска-дэмакратычны рух, актыўна працавалі каталіцкія святары-беларусы, сярод якіх такія яркія асобы пісьменнікаў, як паэт Казімір Сваяк (ксёндз Кастусь Стэповіч), гісторык, публіцыст і крытык ксёндз Адам Станкевіч. Ён жа і выдавец, які заснаваў у Вільні друкарню імя Францішка Скарыны, дзе, пераймаючы справу першадрукара, выдаваў шматлікія беларускія творы: ад паэтычных зборнікаў да гістарычных, гісторыка-культурных і грамадска-палітычных брашур і кніг. Друкарня плённа дзейнічала на працягу 1920–1930-х гг. У 1925 г. А. Станкевіч выступіў з грунтоўным нарысам «Доктар Францішак Скарына — першы друкар беларускі (1525–1925)», які быў змешчаны ў некалькіх віленскіх перыядычных выданнях («Беларуская доля» і «Крыніца») і двойчы выйшаў асобнай брашурай на лацінцы і кірыліцы.

К. Сваяк адгукнуўся на юбілейную падзею вершам «Памяці Францішка Скарыны, слаўнага доктара з Полацка», які быў надрукаваны ў газеце «Крыніца» 25 сакавіка 1925 г. Менавіта ў гэты дзень, як пісаў А. Луцкевіч, «беларускае грамадзянства святкуе вялікі культурны юбілей», звязаны з тым, што «400 гадоў назад найвыдатнейшы беларускі дзеяч старога Рэнэсансу, доктар Францішак Скарына з слаўнага места Полацку, выпускаў у свят з сваёй друкарні ў Вільні *першую кнігу, друкаваную на Беларускай Зямлі — па-беларуску*» [3, с. 164]. Далей публіцыст гаворыць аб важнасці друкаванай кнігі — «гэта магутная сіла, якая здольная разьнесці ў народ-

ныя масы сьвятло навукі, знаньня, здольна разбудзіць і прасьвятліць мысль народу» [3, с. 164]. Ён падкрэслівае, што дату святкавання Скарынаўскага юбілею выбралі не выпадкова, бо «ў гэты дзень прыпадаюць сёмыя ўгодкі другога гістарычнага здарэння ў жыцці нашага народу — акту абвяшчэння ў Менску незалежнасці Беларусі» [3, с. 165]. На думку А. Луцкевіча, гэтыя дзве падзеі, злучаныя ў адно ў сьвядомасці беларускага народа, працуюць на яго адраджэнне.

Твор К. Сваяка напісаны ў форме свабоднага верша — рэдкая на той час у цэлым для беларускай паэзіі і для самога аўтара форма, хоць ён часам і практыкаваў яе, таксама як і верш у прозе. Справу Скарыны паэт лічыць асветніцкай, патрыятычнай, называе першадрукара **настаўнікам народа**, пасланнікам Бога, які «тайніцу падаў Письма святога Простаму Народу. / Бацькаўшчыны мілай / Настаўнікам ён быў» [5, с. 127]. Біблію Сваяк называе не «Кнігай Смерці», а «Кнігай Мудрасці й Жыцця», якую Бог пісаў, каб «жыў той Народ, што прачытаў яе / захопленай душой». Сваяк акцэнтую ідэю **пасланніцтва — апостальства** Скарыны:

Скарыну Бог паслаў,
Каб жыва пераклаў
І стравай каб падаў
Замучанай душы народа
Святога Духа Радасць.
Ён споўніў дзела.
І славай загрымела Яго Іменне
Між вучаных і простых... [5, с. 127].

Канцоўка верша досыць драматычная: у ёй чуецца водгук беларускага культурна-гістарычнага заняпаду і спадзеў на адраджэнне: «Цяпер... Пашлі нам дактароў, / О Божа, слаўных: / Хто б Кнігу нам Жыцця / аддаў — / душам — знямогшым ад чакання!» [5, с. 127].

Яшчэ адзін вядомы заходнебеларускі паэт Уладзімір Жылка змясціў у часопісе пражскіх студэнтаў-беларусаў «Перавясла» артыкул «Да 400-х угодкаў друку на Беларусі». Ён пісаў: «На 1925 год прыпадаюць вялікія ўгодкі. Яны маюць такое вялікае значэнне для Беларусі, што ўжо пара нагадаць аб іх нашаму грамадзянству і зараней падумаць, каб справіць належныя абходзіны» [2, с. 176]. У. Жылка высоўвае шэраг канкрэтных прапаноў, як трэба ўшанаваць «свайго народнага героя». Ён заклікае Віленскае Беларускае навуковае таварыства ўзяць на сябе задачу падрыхтоўкі да гэтага свята, а першым крокам лічыць «падпіску на помнік Скарыну у Вільні, месцы яго друкарскай працы», абвяшчэнне конкурсу на помнік; вызначэнне прэміі за лепшы гістарычна-навуковы твор на беларускай мове «з тых часоў», выданне для народа серыі папулярных кніжак пра Скарыну, наданне яго імя адной з беларускіх гімназіяў, бо «ходзіць аб тое, ці варт народ сваіх геніяў», — так

пісаў паэт У. Жылка, ствараючы фактычна цэлую культурніцкую праграму важнага нацыянальнага свята [2, с.177].

Нарыс кс. Адама Станкевіча «Доктар Францішак Скарына — першы друкар беларускі (1525–1925)» з’яўляецца, па сутнасці, першай на беларускай мове аналітычнай фундаментальнай працай, прысвечанай асобе і дзейнасці Скарыны (паралельна з чэшскамоўнай дысертацыяй І. Дварчаніна), якая паклала пачатак беларускаму **скарыназнаўству**. Ён звяртае ўвагу на сам 400-гадовы юбілей, калі «вялікі і слаўны беларус — друкар Францішак Скарына з Полацка заснаваў друкарню “в доме почтиваго мужа Якуба Бабича, найстаршого бурмистра славнаго и великаго места Виленскаго”» [7, с. 104]. Гэта была першая друкарня ў Беларусі і ва ўсёй Усходняй Еўропе (пазней, як ужо згадвалася, было даведзена, што дату заснавання друкарні трэба адносіць на тры гады раней). Станкевіч згадвае толькі кнігу «Апостал», якая была надрукавана ў гэтай друкарні «ў стараславянскай мове са значнай дамешкай мовы беларускай», і падкрэслівае: «За гэта сапраўды вялікае дзела беларускі народ свайму беларускаму культурніку павінен паставіць памятник, каб памяць аб ім ніколі ня счэзла з душы народнай, каб імя яго было знаёма кожнаму беларусу ад малага да старога» [7, с.104]. Аўтар, аднак, скрушліва адзначае, што ў сучасных варунках свайго жыцця беларускі народ не можа так уславіць свайго вялікага сына, як гэта належыць, «але і моўчкі абысці гэтае культурнае свята беларускі народ такжа не павінен. Тым, чым зможам, павінны мы славіць сёлетні скарынаўскі юбілей» [7, с. 104]. Сваю працу А. Станкевіч лічыць сціплым унёскам у гэтую ўрачыстасць.

Ён разважае аб пачатках друкарскай дзейнасці наогул і яе значэнні для грамадства, падкрэсліваючы як эканамічны, так і духоўны бакі справы. Так, маючы на ўвазе эканамічны бок, ён звяртае ўвагу на тое, што «друк ужо на пачатку свайго існавання меў вялікі ўплыў і на цану кніжкі. Перапісванне кожнай кніжкі паасобку вымагала многа часу і трудоў. Друкаванне кніжкі скараціла час і працу. Значна, цэны на кніжкі гэтым самым павінны былі панізіцца» [7, с. 106].

Што датычыць ролі кнігадрукавання ў духоўнай сферы, то тут А. Станкевіч лічыць, што адбыўся найвялікшы скачок у справе асветы і культуры народаў, у разнявольванні творчых магчымасцяў чалавека: «Да вынаходу друку ўся асвета ў Еўропе бадай выключна знаходзілася ў руках духавенства і кожная новая творчая думка тагачаснага чалавека мусіла праходзіць празь сіта рэлігійнага нагляду манаха-летапісца. Друк жа паволі думку людскую вывёў на шырокае святло і аддаў яе на суд шырокай людзкай супольнасці, робячы яе гэтым уласнасьцяй агульналюдзкай...» [7, с. 106].

Кнігадрукаванне, на думку А. Станкевіча, адкрыла таксама народам Еўропы шлях культурнага і гістарычнага самаразвіцця, бо да гэтага кнігі ў Еўропе пісаліся пераважна на латыні і былі даступныя нешматлікім колам адукаваных і багатых прадстаўнікоў насельніцтва. Друк жа «прымусіў нежывую ўжо мову лацінскую ўступаць паволі месца жывым народным мовам,

дапамагаючы гэтак паўставаць новым народам і грамадзянствам з новым зместам жыцця» [7, с. 106]. З гэтых разважанняў аўтар робіць слушную выснову аб тым, што першыя друкары могуць быць названымі «тварцамі і закладчыкамі сучаснай культуры і цывілізацыі» [7, с. 106]. Менавіта з такімі меркамі падыходзіць А. Станкевіч і да ацэнкі здзейсненага Ф. Скарынам.

Гаворачы пра пачаткі беларускага і ўсходнеславянскага кнігадрукавання, ён паказвае вельмі глыбокае веданне Скарынам гісторыі друкавання ў Еўропе, а таксама падкрэслівае важную ролю немца Швайпольша Фіёля, які яшчэ ў 1491 г. выдаў у Кракаве «першыя друкаваныя кірыліцай кніжкі ў стараславянскай мове, прызначаныя прадусім для Беларусі і Украіны» [7, с. 106].

Далей А. Станкевіч падрабязна характарызуе эпоху, у якой жыў Ф. Скарына. Ён падкрэслівае, што гэта быў спрыяльны час для выпявання новых думак, для развіцця свецкай дзейнасці, а друкаванне (нават кніг Бібліі) было менавіта свецкай дзейнасцю, і мецэнаты гэтай справы былі свецкія, уплывовыя асобы. Той час прынята называць эпохай Гуманізму, і Станкевіч дае вызначэнне гэтаму паняццю: «Гуманізм — гэта кірунак людзкой думкі, які дамагаўся большай пашаны для ўсяго людскога, зямскага, супроць думкі духавенства, зварачаўшага ўвагу блізу выключна на справы вузкарэлігійныя» [7, с. 110]. Заўважым, што гэта піша святар, для якога найважнейшай ёсць справа абвяшчэння Бога, але які пры гэтым далёкі ад усякага фарысейства.

У наступным раздзеле аўтар апісвае жыццё Ф. Скарыны, асвятляе вядомыя на той час яму факты біяграфіі першадрукара.

У асобных раздзелах з глыбокай дасведчанасцю характарызуе А. Станкевіч «скарынаўскія друкі» ў Празе і ў Вільні, адзначае іх асаблівасці. Гаворачы пра пражскія выданні, А. Станкевіч надае важнае значэнне прадмовам («прадслоўям») і іншым аўтарскім тэкстам Скарыны, дзе тлумачыцца змест біблейскіх кніг, і лічыць гэтыя тэксты менавіта творамі літаратурнымі. «Уласныя прадслоўі і некаторыя часам іншыя дадаткі, — піша Станкевіч, — паказуюць нам Скарыну ня толькі як выдаўца і перакладчыка, але такжа і як свайго роду літаратара» [7, с. 116]. Даследчык прыводзіць прыклады з некаторых прадмоў, а ў якасці «іншых дадаткаў», «дужа важных у значэнні літаратурна-гістарычным», звяртае ўвагу на вершы Скарыны. Адзін з іх з кнігі «Эсфір» цытуе ў якасці прыклада:

Не копай под другом своим ямы
Сам ввалился в ню.
Не став Амане Мардохею шибенице
Сам повиснеш на ней [7, с. 117].

Калі пражскія выданні Скарыны былі выданнямі «ў чужыне», то віленскія выданні — гэта выданні «ў сваім краі». Гаворачы пра кнігу «Апостал», якая на той час лічылася першым віленскім выданнем, Станкевіч падкрэслівае, што ў яе аснове, як і ў пражскіх выданнях, «пакладзены тэкст стараславянскі»,

але з немалой колькасцю «чыста беларускага элементу». Гэты «элемент» найперш яскрава бачны ў мове, бо Скарына «незразумелыя для шырокіх народных масаў стараславянскія і грэцкія словы і выражэнні пераклаў на мову беларускую» [7, с. 118].

Апісваючы «Малую падарожную кніжку», Станкевіч прыводзіць яе склад: «*Псалтырь зуполная, Часословець, Акафісты и Каноны, Шестоденець краткии и поскалия на много лета*». Звяртаючы ўвагу на апошнюю частку, ён піша: «Гэтая пятая складовая часць кніжыцы “Пасхалія” да сяння няведамая. А дзеля гэтага няведамы і год выдання “Падарожнай кніжыцы”. З “Пасхаліі” можна было б дабіцца акуратнага часу выдання кніжыцы. Але ўсё ж гэты час прыпадае больш-менш такжа на 1525 г.» [7, с. 118]. Як бачна, Станкевіч памыліўся ў сваёй здагадцы, бо сапраўды, калі знайшлася «Пасхалія», то быў устаноўлены і час выдання — 1522 г. — на тры гады раней за «Апостала», аб чым мы ўжо згадвалі вышэй.

Асноўнымі ідэямі скарынаўскіх друкаў А. Станкевіч лічыць ідэі «маральныя» і «прасветныя». Ён называе Скарыну «беларускім патрыётам і чалавекам, усестаронна асьвечаным», які бачыў «усе недадаткі культурнага жыцця беларускага народу», асабліва маючы магчымасць параўноўваць гэтае жыццё з жыццём народаў Заходняй Еўропы. «Служыць пашырэнню грамадства і асветы агулам, а такжа ўзмацаваньню і паглыбленьню жыцця маральнага сярод беларускага народу, — вось галоўная ідэя друкарскай дзейнасьці Скарыны», — лічыць А. Станкевіч [7, с. 119]. Ён адзначае, што ў найвялікшай пашане ў беларусаў была кніга «Псалтыр», якая «найбольш служыла і практычнаму навучанню грамадства» [7, с. 119].

Спецыяльна затрымліваецца А. Станкевіч на пытанні мовы скарынаўскіх выданняў, якую першадрукар называе ў сваіх прадмовах «*руским языком*» і адрознівае яе ад «языка словенскаго». Станкевіч звяртае ўвагу на тое, што камусьці гэтая мова можа падацца не беларускай. Ён даводзіць, што тагачасная беларуская мова адрозніваецца ад сучаснай, бо жывая мова развіваецца і змяняецца, і гэта натуральны працэс. Тым больш, што мінула 400 гадоў з часу скарынаўскіх выданняў. Станкевіч пералічае асноўныя асаблівасці мовы Скарыны і ўплывы на яе: «Беларуская мова, што за часаў Скарыны была яшчэ ня так далёка ад мовы стараславянскай, на якой вучыўся граматы і сам Скарына, за 400 гадоў адбегла ад яе небывала далёка. Далей, апрача ўплываў найсільніейшых на мову Скарыны мовы стараславянскай (аснова), мелі на яе такжа ўплыў мова чэская (словы і звароты), бо з чэскіх друкаваных кніг карыстаўся Скарына ў Празе, мова польская і літоўская (словы), бо ў жыцці палітычным і культурным была тады стычнасьць як з палякамі, так і зь літоўцамі. Аднак, — падкрэслівае аўтар, — усе гэтыя чужыя ўплывы і залежнасьці мовы Скарыны ў аснове не змяняюць і яна не перастае быць, згодна са сваім часам, беларускай» [7, с. 121].

Скарынаўская друкарская дзейнасць зрабіла велізарны ўплыў на далейшае развіццё і пашырэнне ўсходнеславянскага і беларускага кнігадрукавання. Але на гэтым значэнне Скарыны не спыняецца, — піша Станкевіч, падагульняючы свае думкі: «Ф. Скарына сваімі кніжкамі кінуў у беларускую зямлю зерне беларускай *народнай* культуры і зерне любові да свайго краю і народу. Ён першы асьмеліўся парваць зь бяздушнай стараславяншчынай і зьвярнуць вочы нашага народу на яго народную жывую мову, а гэтым самым — і на яго духоўны багацьці. Гэткай ідэяй Скарыны корміцца і сяння народ беларускі і мае яе за пуцяводную зорку свайго адраджэння» [7, с. 125].

Такім чынам, нарыс А. Станкевіча, як і верш К. Сваяка ды іншыя публікацыі таго часу, прысвечаныя першадрукару, гавораць аб тым, што ў пантэоне беларускіх нацыянальных дзеячаў Скарына займае ў 1920-я гг. адно з вядучых месцаў, заслужана становіцца культывавай асобай, на дзейнасці якой палягае будучае адраджэнне краіны, яе паўнаўважанае ўваходжанне ў еўрапейскую і сусветную супольнасць народаў. Гэтыя творы замацоўваюць і пашыраюць далей як фундаментальнае навуковае скарызнаўства, так і мастацкую Скарыніяну.

Літаратура

1. Багдановіч, М. Вянок. Кніжка выбраных вершоў / М. Багдановіч. — Вільня, 1913. — Факсімільнае выданне. — Мінск: Мастацкая літаратура, 1981. — 120 с.
2. Жылка, У. Выбраныя творы / У. Жылка; уклад., прадм. і камент. М. Скоблы. — Мінск: Беларускі кнігазбор, 1998. — 358 с.
3. Луцкевіч, А. Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / А. Луцкевіч; уклад., прадм., камент., індэкс імёнаў, пер. з пол. і ням. А. Сідарэвіча. — Мінск: Кнігазбор, 2006. — 460 с.
4. Надсан, А. Кніга Скарыны ў Капэнгагене / А. Надсан// Божым шляхам. — Лондан, 1971. — № 5 (128). — С. 9–11.
5. Сваяк, К. Выбраныя творы / К. Сваяк; уклад., прадм. і камент. І. Багдановіч. — Мінск: Кнігазбор, 2010. — 472 с.
6. Скарына, Ф. Творы: прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія / Ф. Скарына. — Мінск: Навука і тэхніка, 1990. — 207 с.
7. Станкевіч, А. З Богам да Беларусі: збор твораў / А. Станкевіч; уклад., навук. рэдактура, напісаньне камэнтароў і прадмовы А. Пашкевіч і А. Вашкевіч. — Вільня: Ін-т беларусістыкі, 2008. — 1098 с.